

ROBERT WILLIAM FOGEL

„TUDOMÁNYOS” ÉS TRADÍCIONÁLIS TÖRTÉNETÍRÁS

(*R.W. Fogel – G.R. Elton: Which Road to the Past?
Two Views of History. New Haven, Yale Univ. Press, 1983. 5–71.*)

Jóllehet a „tudományos” és a tradicionális történészek szóbeli viaskodása bizonyos tekintetben ma sem zajtalanabb, mint valaha, szembenálló kutatási módjaik kölcsönhatása egészen előrehaladott.* A kulturális hadviselés hosszú időszaka a párthívek közül némelyeket meggyőződéses ellenféllel tett. Számuk azonban elenyésző. A viszálynak nincsenek összebékíthetetlen ideológiai gyökerei, nem nyugszik illetékességi küzdelemben, bár mellékesen ezek is belejátszanak. A kutatási javallatok (agenda), a módszertan és a stílus ennél jóval finomabb és összetettebb különbségein múlik a dolog. A különbségek lényegén töprengve azt mondhatjuk, hogy a „tudományos” és a tradicionális történészek egymás közti affinitása és kiegészítő vonásaik fontosabbak eltéréseiknél. Már majdnem negyedszázad telt el a konfliktus kiújulása óta. Az érintett kérdések történelmi távlatba helyezése nem pusztán a múlt eseményei megvilágítását szolgálja, de sejteti a fölmerülő szintézis jellegét is.

Törekvés a tudományos történetírásra

(A termelés, az infrastruktúra 19. századi modernizálódása nem maradt hatás nélkül a tudományokra sem. Különösen a tudomány gyakorlati – gazdasági-műszaki – felhasználásának sikerei vetették föl a tudományos gondolatoknak a társadalom és a politika problémáira történő alkalmazhatóságának esélyét. Mindez viszont elkerülhetetlenné tette az emberrel foglalkozó tudományok szakszerűvé tételét, szaktudományos alapvetését. Ez a törekvés hatotta át a korabeli történetírást is.)

A történészek közül egyeseknek a tudományossá válás egyet jelentett az objektivitás követelményével, az objektivitás viszont a morálfilozófiából származtatott történelmi koncepciók elvetését kívánta. Az objektivitás, ahogyan Ranke definiálta, mindenekelőtt az elsődleges forrásokba történő alapos belemerülést, valamint azt követelte meg, hogy e forrásokat

kimerítő külső és belső kritikának vessék alá. A források hitelességének illetően fürkészése, ami a klasszika filológiában kialakított, a paleográfiában és a diplomatikában megvalósuló módszerekkel élt, a történeti kutatás alapjaként a jegyzetekkel agyonzúfolt monográfiához vezetett el. Egyúttal magával hozta a történelem egyedi és partikuláris jellegének a kiemelését, ill. a törvényeknek, a törvényi jellegű kijelentéseknek, mint a történelem tanulmányozására alkalmatlan eszközöknek az elvetését.¹(...) A szakma zöme így azután óvakodott az emberi viselkedés empirikusan igazolt törvényeinek a kimutatásától, belenyugodván abba, hogy az efféle spekulatív vállalkozások a társadalomtudományokra háruljanak. A történeti iskolázottságú társadalomtudósok némelyike ezt mint ésszerű munkamegosztást fogadta el. John William Burgess pl. azt mondta, a történészek feladata „az emberi tapasztalat tényeinek igaz és hűséges megörökítése” és a politikai tudományok kutatóira vár e tényeknek a politikai viselkedés „tételei vgy elvei formájába” öntése.²

A történészek természetesen elutasították szerepük ekkénti szűk körühatárolását. Számos gazdaságtörténész pl. továbbra is célul tűzte maga elé, hogy törvényi jellegű megállapításokat tegyen, jóllehet nem a Marshallra és más gazdaságteoretikusokra jellemző deduktív módon, hanem induktíve, a gazdaságtörténet tényeinek rendszeres összegyűjtése útján.³ És ha a történészek magva főleg a politikátörténetre szorítkozott is, lemondva a viselkedés törvényszerűségeinek kereséséről, nem hagytak föl egészen az általánosítás lazább, számukra kevésbé fellengzősnek ható formáival.

A tradicionális történetírás diadala

(Johann Gustav Droysen fejtette ki rendszerezetten a tudományos történetírás azon fogalmát, amelyet mint jellegzetesen szellemtörténeti koncepciót szokás meghatározni. A droyseni definíció ugyanakkor határozott törekvés is a történetírásnak a spekulatív történetfilozófiáról történő leválasztására.)

Ezzel a filozófiai alapvetéssel a történészek igyekeztek méginkább eltávolodni attól az elképzeléstől, hogy a természettudományok a történeti kutatás modelljeül szolgálhatnak. Amerikában a kiábrándulási folyamat valószínűleg Carl Becker és Charles Beard elnöki beszédeivel, az 1930-as években tetőzött, melyet Cushing Strout a történeti pozitívizmussal és a tudományos történetírással szembeni pragmatikus lázadásként jellemezett.

Becker és Beard tagadták, hogy a történész műltről adott beszámolója „igazi tudás” lehet, legföljebb „roppant kis mértékben” tekinthető annak. Egy történeti beszámoló – állították – „alapjában csupán időleges értékelés, amely a történész érdekeire és értékeire megy vissza, melyeket a saját kora, a körülmények és a személyiség határoznak meg”. Bár nem állítható, hogy a történészek többsége magáévá tette a szakmáját érintő iménti felfogást, sokakra gyakorolt hatása mégis kétségtelen. Az 1930-as, 1940-es, sőt az 1950-es évek elején is lankadatlanul gyengült a természettudományok iránti korábbi azonosságtudat. Ami még a források összegyűjtésében, értékelésében is megmutatkozott, a történészek fokozatosan elfordulva a természettudományoktól a forrás szigorú kiértékelése során sem fogadták el többé a természettudományi törvényeket követendő modellként.⁴

A jogi modell túlsúlya teljesen nyilvánvaló a forrásértékelés mércéinek ama meghatározásánál, amit a Harvard Guide to American History 1954-es kiadásában találni.⁵ A Harvard-i történészek elsőként arra figyelmeztetnek, hogy gondosan meg kell határozni a szavak valódi jelentését az egyes összefüggésekben. Bizonyos szavaknak ma szembeszökően más a jelentése, mint volt a múltban, ugyanakkor egyéb szavaknak – még egyazon időpontban is – különböző a jelentése az egyik és a másik csoport számára. A „tulajdon” – mutatnak rá – „egyvalamit jelentett John Locke-nak és másvalamit az American Liberty League számára”. Hangsúlyozták továbbá „az irónia, a szatíra, az epigramma, az irodalmi szóvirág, a túlzás és a kisebbités, ill. a nüanszok, a hajlékonyság és a szélsőség teljes emberi tartománya iránti érzékenység szükségét. (...)

Hogy eljussunk az igazsághoz, a tanú részletes kivallatása kívántatik. A Harvard-i történészek e folyamat értelmes útikalauzát állították össze. Rámutattak annak szükségességére, hogy figyelembe vegyük minden tanú „általános karakterét”, de óvtak a „történet eredetét az értékével összekavaró logikai botlástól; esetenként a krónikus hazudozó igazul is tanúskodhat, viszont a nagylelkű ember is reménytelenül összezavarodhat időnként”. A levelekben előforduló „trehány” hibákra és a napló „szándékos” bejegyzéseire, az idősek hibás és öngigazoló visszaemlékezéseire, „a költői képzeletnek... történeti tényként” való könnyed elfogadására szintúgy felhívták a figyelmet. S mivel „túl könnyű megmérgezni a történelem véráramát”, kihangsúlyozták, hogy minden adódó ténynek külön meg kell erősíteni a hitelét. (...)

Azért időztem el a bizonyíték mércéinél, mert annak központi a

jelentősége az általam „tradicionális”-nak elkeresztelt és az azt sikerrel megkérdőjelező, a „tudományos” márkájú történetírás megkülönböztetésében. Mielőtt áttérnék a két történeti kutatási mód összevetésére, elsőként a tradicionális történet tárgyát kell szemügyre venni.

A 19. században a történeti kutatás nemcsak az Egyesült Államokban, de Angliában, Franciaországban és Németországban egyaránt a politikára koncentrált. A Herbert Baxter Adams által szemináriumra felírt szavak olyan közismertek, hogy szinte már közhellyé váltak: „A történelem a múlt politikája, a politika a jelen története.” Az aforizma eredetileg nem Adamstól való, Edward A. Freeman-től veszi át. De a politikába való beletemetkezés sem valami új jelenség. A szakma kezdetétől a történészek az államra, az egyházra és a hatalom egyéb szerveire összpontosítottak; maguk a szerzők is azokból álltak, akik hatalmi pozíciókat foglaltak el vagy a közelükben voltak. Az isteni uralkodók abszolút uralma idején a történészek gyakorta olyan udvari alaknak számítottak, akik feladata patrónusaik tetteinek a dicsőítése. A forradalom korának kezdetétől mindvégig a politika állt a történetírás homlokterében, de a történészek ekkor már a forradalom teljesítményeit ünnepelték és a régi rend bukásának okaira keresték a magyarázatot. A tudományos történetírás megjelenése Németországban, későbbi elterjedése Európa- és Amerikaszerte tovább nyomatékosította a politikumra helyezett hangsúlyt. Mivel az állami iratokat őrizték meg a leggondosabban, s azok voltak egyúttal a legkönnyebben hozzáférhetőek azon primér forrásokból, melyeket Ranke és mások lényegesként tüntettek föl.⁶

A 20. század elején Európában és Amerikában a politikát is magába foglaló, ámde azt meg is haladó erős történetírói mozgalmak jelentek meg. E mozgalmak gyökereit olyan korai tudósokig lehet visszavezetni, mint Giambattista Vico, Lord Macaulay és Jules Michelet. A történelem szélesebb, társadalmibb felfogását ők a domináns politikai hagyománnyal szembeni alternatívaként képviselték. Az egyensúly megváltozása nagyjából az első világháború táján vagy nem sokkal utána vált nyilvánvalóvá. Az Egyesült Államokban James Harvey Robinson emelt szót „az új történetírásért”, amely átfogná „mindannak nyomát és maradványát, melyet az ember csinált vagy gondolt mióta a földön először megjelent”. Ez a történetírás — folytatta — nem csak a nemzetek sorsát követné nyomon, de „a legérthetlenebb egyének szokásait és érzelmeit is ábrázolná.” Franciaországban a „totális történet” mozgalma az *Annales* című folyóirat körül tömörült. Az *Annales* kör alkalmasint többet merített lelkesedésében

a társadalomtudományok kifejlesztette gondolatok és megközelítések gar-
madából, beleértve a politikum szociológiai megközelítését is, mint bárme-
lyik más csoport akárhol. Ugyanakkor messzemenő módszertani rugalmas-
ság jellemzi őket, a csoport manapság prominens alakjai, mint Emmanuel
Le Roy Ladurie és Francois Furet álltak a kvantitatív módszerek törté-
nettudományi alkalmazási lehetőségeit kutató francia történészek élére.
Egészében, az *Annales* kör tagjai ma már a történelem tanulmányozásá-
ban hasznosítható megközelítések úgyszólván teljes skáláját felvonultat-
ják, jóllehet közülük némelyek közelebbi rokonságban vannak a hagyo-
mányos megközelítésekkel, míg mások az új márkájú „tudományos”
történetírással mutatnak affinitást.

Az amerikai történészek valamivel ambivalensebbek abban a tekin-
tetben, hogy mit kellene és mit nem kellene áttemelniük a társadalomtu-
dományokból. Először a gazdasági elgondolásokat volt a legkönnyebb be-
kebelezni. Frederick Jackson Turner nagy súlyt helyezett a bőven hoz-
záférhető földek amerikai demokráciát befolyásoló hatására; Charles A.
Beard megpróbálta bemutatni hogyan hatottak a különböző gazdasági ér-
dekek az alkotmányos folyamatokra és a politikai összeütközések alaku-
lására; U.B. Phillips a tőke gazdasági elméletéből merített, midőn a rab-
szolgaság folyamatát értelmezte a polgárháborút megelőző időszak tekin-
tetében. A két háború közti időszak vége felé, majd azután a szocioló-
giai és antropológiai gondolatok látszottak fokozatosan jelentőségre szert
tenni. Richard Hofstadter kimutatta, hogy milyen átható volt a darwiniz-
mus befolyása a 19. század végi gondolkodásban, ugyanakkor Oscar
Handlin feltárta a bostoni bevándorlók társadalmi mobilitásának lehetősé-
geit és gátjait.

Amit „tradicionális” történeten értek, az a történetírásnak a Harvard
Guide 1954-es kiadásában leírt és e szerzők által az 1930-as, 1940-es és
az 1950-es évek elején művelt fajtája, melynek további ismert képviselői
között találjuk az Egyesült Államokból C. Vann Woodward-öt, Kenneth
M. Stampp-et, Allan Nevinst vagy Richard Hofstadtert; Angliából R.H.
Tawneyt, G.M. Trevellyant, Herbert Butterfield-et, J.H. Plumb-ot és G.R.
Eltont; Franciaországból Marc Bloch-ot, Lucien Febvret és Fernand
Braudelt. A tradicionális történészek az emberi tapasztalat teljes tartomá-
nyának a képét igyekeztek megfesteni, a tanulmányozott civilizáció ösz-
szes lényegi vonását úgy ragadva meg, hogy jelentőségük a jelen szempont-
jából tisztázódjék. Folytonosan a „szintetizáló elveket” keresték, ame-
lyek lehetőséget teremtenének arra, hogy a feltárt tények milliárdjait

ésszerűen egybekapcsolják. E törekvés mindinkább a társadalomtudományokból átvett általánosítások felé terelte őket. Amíg néhányan úgy találták, hogy a történelem gazdasági magyarázata szolgáltatja azt a „fogalmi keretet, melyen az egész fölépül”, mások a szociológiai vagy kulturális felfogásokat részesítették előnyben. De a tendenciák leggyakrabban az eklektikusság irányába mutattak. A történészek az elemzéseiknek erőt és mélységet kölcsönző gondolatokat fokozatosan az egyes társadalomtudományokból kezdték meríteni anélkül, hogy az emberi viselkedés és a történeti fejlődés egyetlen mindent átfogó szemléletéhez ragaszkodtak volna. A „képzleti megértés” vagy a „történeti képzelőerő” intuitív elgondolása maradt az átfogó tematikai integrálás alapja.⁷

A social-scientific gondolkodásnak a munkásságukban betöltött nagy, egyre növekvő szerepe ellenére sok tradicionális történész aggódott a társadalomtudományok gyártotta általánosítások miatt és fölötébb válogatott, hogy mit is fogadjon el belőlük. G.R. Elton arra figyelmeztetett, miszerint a társadalomkutatók „hangsúlyaira túl gondosan kihelyezett fül ki van téve annak, hogy zavaros eredményeket produkál”, részben mert „a társadalomtudományokban a divatok nyugtalanító sebességgel váltják egymást”. Nemcsak az általánosítások minősége fölötti elégtelen ellenőrzés indította Eltont és a többi tradicionális történészt arra, hogy szembeszálljon a tudományos vonzásának, hanem az a meggyőződés is, hogy a történetírás olyan autonóm diszciplína, melynek szakmai mércéi inkább illeszkednek a történész előtt álló feladatokhoz, mint azok, melyeket máshol alkottak meg. Sok minden az egyes és az általános viszonylagos jelentőségén fordul meg. (...)

Amíg Elton nézetei közel állnak a tradicionális történészek képviselte fő tendenciához, a társadalomtudományokkal szembeni beállítottság széles skálán mozog; a metodológiaiilag radikálisabbak, mint Handlin vagy Braudel, maguk is sokat tettek az új márkájú „tudományos” történethez vezető út kikövezéséért.⁸

A tradicionális történészek bármennyire készek a társadalomtudományokhoz fordulni az emberi viselkedés megértése érdekében, többségük visszahőköl azok analitikus módszereitől. A matematikai modellezést és a méréssel való foglalatosságát, e diszciplínák virulens eljárásait széles körök minősítették történelemellenesnek, sterilnek, olyanak ami a történetírás legbenső minőségét — irodalmiasságát, személyes hangját és az individualitás fogalmába sűrített számtalan finom minőség iránti érdeklődését — fenyegeti. A legtöbb tradicionális történész az irodalmiasságot

nemcsak esztétikai kvalitásai miatt becsüli, hanem mint olyant, ami a múltbeli tapasztalatok közvetítésének is lényegi eleme. (...)

A tradicionális történészek vonakodása a statisztikai bizonyítékok kezelésétől, gondolom, részben annak a következménye, hogy a forrásértékelés során a jogi modellre támaszkodnak. Amint Hans Zeisel rámutatott, a bíróságok „megvetették a statisztikai bizonyítékokat”, kivált ha „egy egyedi, speciális eset bizonyítékaiként” tálták őket. A bíróság elutasító magatartása részint abból a félelemből táplálkozik, hogy a minták a képviselt univerzum szegényes visszatükrözései; részint persze abból a meggyőződésből is fakad, hogy a statisztikai bizonyosság a legenda-jellegű tanúságtételek fajtájából való, melyek pontossága vallatással egykönnyen nem ellenőrizhető. Következésképpen a jogi doktrina, jegyzi meg Zeisel, gyakran teszi megengedhetővé a „kiválasztott tanúk vallomástételét, noha ők távolról sem képeznek reprezentatív mintát, ugyanakkor elveti azt a fölmérést, amely pedig reprezentatív mintán nyugszik.”^{8/a} Meglepő az előbbinek a tradicionális történészek nézeteivel fennálló párhuzamossága. A modern statisztikai módszerek iránti bizalmatlanság képezi – mint majd látjuk – az új márkájú „tudományos” történet részéről a tradicionális történeti módszertannal szembeni ellenvetések egyik legfontosabbikát.

Jogosult az ellenvetés, hogy miként lehet olyan különböző történetészeket egyetlen, a „tradicionális történészek” kategóriájába összevonni, mint Eltont és Tawneyt vagy Nevinst és Handlint. Nemcsak a megközelítések skálája széles a tradicionális történészek körében, de az árnyalatok is igen finomak. A nagy csoport kisebbekre szabdalása tekintetében egy sor hasznos módszer ajánlható. Bizonyos célokra különbség tehető pl. a politikatörténészek régibb típusa (akik maradéktalanul gyanakszanak a társadalomtudományokra) és a „totális” történészek között, az utóbbiak ugyanis sok hasznosíthatót vélnek találni a társadalomtudományok általánosításaiban. Végeredményben nem is oly régen még a „totális” történészek voltak az eretnekek és az új szempontokat megfogalmazó folyóiratok alapítói.

Egy eset még említhető azzal kapcsolatban, hogy a kutatási módszerek hasonlóságai gyakran szembeötlőbbek a tradicionális és a „tudományos” történészek között, mint az egyes csoportokon belül a tagok viszonylatában. A részletek iránti lelkiismeretes figyelmük révén E.A. Wrigley és R.S. Schofield nagyobb közösséget mutatnak F.W. Maitland-el vagy Elton-al, mint azon „tudományos” történészekkel, akik modellek

alkotására specializálták magukat a „stilizált” tények horderejének megvilágítása végett (a gondolatmenet céljaira a részleteket tények gyanánt fogadva el, bár azok empirikus fedezete alig biztosított). Wrigley és Schofield a demográfiai kérdésekre vonatkozó kvantitatív adatokkal dolgoznak elsősorban, Maitland és Elton munkáinak előterében viszont a jogi és politikai dokumentumok, ill. kérdések állnak. A tárgyakat és forrásaik kategóriáit illető nagy különbségek ellenére a vizsgált konkrét problémák a tudósok mindegyike számára kimagasló jelentőségűvé avatta a részletek tanulmányozását. Bár hozzá kell tenni, hogy a részletek relevanciáját bizonyító módszerek, sőt magának a „releváns részletnek” a fogalma is messzemenően más a történeti demográfiában, mint a tradicionális jog- vagy politikatörténetben. (...)

A „tudományos” történetírás új márkája

Itt az ideje a másodszerelő bemutatásának. A „tudományos” történetírás új márkája, melyet én „kliometriának” nevezek majd, az 1950-es években lépett a történetírás arénájába. Noha a kliometrikusokról nemegyszer mint „iskoláról” emlékeznek meg, a kifejezés némileg félrevezető, hiszen a kliometria nagyon sokféle témát, szempontot és módszert takar. A kliometrikusok közös vonása, hogy a történelem tanulmányozása során a társadalomtudományok viselkedési modelljeit és kvantitatív módszereit adaptálják. A kliometrikus megközelítést szisztematikusan elsőként a gazdaságtörténetben fejlesztették ki, de a fertőzés mintájára gyorsan elterjedt a legkülönbözőbb területeken, mint a népesedés-, a család-, a város-, a parlament-, a választás- és az etnikus történetben.

A kliometrikusok a történelmet az emberi viselkedés explicit modelljei alapján szándékoznak tanulmányozni. Úgy vélik, a történések nem választhatnak aközött, hogyan használjanak vagy sem viselkedési modelleket. Hiszen a történelmi magatartás értelmezésére irányuló minden törekvés – a történelem elemi tényeinek az egymásra vonatkoztatása – neveztessek bár *Ideengeschichte*-nek vagy „történeti képzeletnek”, netán „viselkedési modellezésnek”, magában rejti a modell valamilyen fajtáját. A választás igazában ott van, hogy e modellek vajon implicitek, homályosak, tökéletlenek és belsőleg ellentmondásosak legyenek-e, miként a tradicionális történeti kutatásokban a kliometrikusok szerint oly sűrűn lenni szokott; vagy váljanak explicitté az összes lényegi előfeltevés világos meg-

fogalmazásával és akként formulázva, hogy a szigorú empirikus igazolásnak alávethek legyenek. A megközelítésmód a kliometrikusokat gyakorta készíti arra, hogy a történelmi magatartást matematikai egyenletekkel jelenítsék meg, majd olyan rendszerint mennyiségi bizonyítékok után kutassanak, amelyek ezen egyenletek alkalmazhatóságát képesek igazolni vagy megkérdőjelezni. Azt a magatartást, mellyel a kliometrikusok ez ideig foglalkoztak, általában egyetlen egyenlettel, vagy egyszerű, aránylag kevés változós szimultán-egyenlet modellekkel ábrázolták. Formájukat tekintve ezek többnyire lineárisak, de legalábbis lineáris vagy egyéb kevés lépésből álló approximációkat ölelnek föl.

Az ilyen matematika látszólag túl egyszerű ahhoz, hogy hasznot hajthatna a komplex emberi viselkedés jellemzése során. Mindamellett a tényleges gyakorlat megmutatta, hogy ez az egyszerű matematika is gyakran hatásos eszköz a múlt megismerésének előbbre vitelében. Először, a feltételezett viselkedési viszonylatokat explicitté téve, e modellek alapot teremtenek annak megfontolt kiértékelésére, hogy melyek az adekvát lineáris vagy kevés lépéses approximációk és melyek az ekkor inadekvátak. A tradicionális történészek narrációi a változók közötti viszonylatokkal foglalkozva nagyon gyakran implicite az összes funkció közül a legegyszerűbbet – a változók közötti szigorú arányosság elvét – tételezik. Bizonyítást nyert, hogy amikor egy sokkal valóságosabb funkcionális viszony bevezetésével ezt a szigorú kötöttséget megbontják, bizonyos történeti események magyarázata erősen átalakul. A kliometrikusok munkásságának java része arra irányul, hogy kihámozzák és formalizálják a tradicionális történeti elbeszélések implicit modelljeit, elbírálják empirikus értéküket.

Másodsorban, a történelmi magatartás matematikai jellemzése segít azonosítani a történeti elbeszélések kritikus paramétereit. Az adatok tökéletlensége miatt a történészek gyakorta igen eltérően vélekednek elemzéseik implicit vagy explicit paramétereinek az értékéről. E gondolatmenetek matematikai formába történő lefordítása teszi lehetővé az „érzékenységi elemzésbe” bocsátkozást – tehát az adott argumentációból folyó következtetések érzékenységének vizsgálatát a konkrét paraméterek alternatív becserkélei esetén. Ez az eljárás sok hiábavaló vitát előzhet meg, kimutatván, hogy adott pontokra vonatkozó pontos információ hiánya időnként jelentőség nélküli. Mivel egy, az elemzésben logikailag szükséges mérés gyakran olyan, hogy bármilyen valószínű számot – a valóságostól nagyon eltérőt is – megenged, hozzájárul az elemzés alapját adó logikai rendszer zárttá tételéhez. Albert Fishlow pl. ezt az eszközt

vette igénybe az USA polgárháború előtti interregionális kereskedelmi szabályszerűségeinek a rekonstruálásához, amikor is megbecsülte az újra-exportált déli importhányadot, bebizonyítva, hogy becsülésének semmilyen valószínű torzítása sem módosíthatja a kapott eredményt néhány százaléknál többel.⁹ Noha az ilyen technikák nem szüntetnek meg minden hibát, nem tüntetnek el minden fölösleges vitát, a hiba és a vita is csökken a hiba azonosítását, a kérdések megoldását elősegítő ismérvek rendelkezésre bocsátásával.

A kliometrikusok a legtöbb időt nem az elemzésre, hanem a leírásra szánják. Ebben a tekintetben a kliometrikusok Ranke figyelmeztetéséhez tartják magukat, hogy ti. a történészek szenteljék magukat annak a feladatnak, hogy meghatározzák, mi is történt valójában. Ranke 19. és 20. századi követőjéhez hasonlóan, akik átkutatták a közlevéltárakat a diplomáciai és minisztériumi dokumentumok után, hogy feltárják a kormányzati politikában történeteket, a kliometrikusok újfent átkutatják a levéltárakat ezúttal olyan kvantitatív forrásokat keresve, amelyek a társadalmi magatartás történéseivel kapcsolatosak.

Most érkezünk el a tradicionális és a kliometrikus történet különbözőségeinek a legnehezebbikéhez. Sok tradicionális történész túlzottan is a különös egyénekre, egyedi intézményekre, konkrét eszmékre és a nem ismétlődő történésekre igyekszik koncentrálni; azok viszont, akik megpróbáltak a közösségi jelenségek értelmezésével is, az explicit viselkedési modelleket általában csak korlátozottan használták, s rendszerint főként irodalmi forrásokra hagyatkoztak. A kliometrikusok igyekeznek kifejezetten az egyének közösségeire, az intézményi kategóriákra és az ismétlődő eseményekre koncentrálni; magyarázataik gyakorta foglalnak magukba viselkedési modelleket és bátran használják a kvantitatív forrásokat. Egy tradicionális történész pl. természetes módon azt igyekszik megértetni, hogy miért halt meg John Keats akkor és ott, ill. az adott körülmények közt, ahogy az megtörtént. De egy social-scientific történész számára nem annyira az angolok sorait ritkító halál lefolyása, Keats halálának a konkrét körülményei érdekesekek, mint azok a viszonyok, melyekből kiviláglik: miért volt a tuberkulózis okozta halálozás olyan gyakori a 19. század első felében. Természetesen az iménti megközelítések nem rekesztik ki kölcsönösen egymást, semmilyen értelemben sem antagonisztikusak, jóllehet a két megközelítés hívei sűrűn tesznek úgy, mintha ez volna a helyzet.

Néhány kutató a kvantifikációt úgy kezeli, mint azt *a* jegyet, amely a

kliometrikusok egyedüli megkülönböztető vonása. Kvantifikációval sürűbben találkozni a kliometrikusok műveiben, mint a viselkedés explicit modellezésével, bár az efféle munkáknak nem ez az általános jellemzője. A „kliometrikus” kifejezés azokat a kutatókat illeti meg, akik ritkán használnak ugyan számokat vagy matematikai jelölési módokat, vizsgálódásukat viszont explicit társadalomtudományi modellekre alapozzák. A már említett okokból, róluk később részletesebben is lesz még szó, nem egyetlen vonás különbözteti meg a tradicionális és a „tudományos” történeiszeket, bár a történetírás autonómiájával kapcsolatos kutatói beállítottság e téren minden *differentia specifica*-nál inkább nyom a latban. A „tudományos” történeiszek a történelmet általánosságban alkalmazott társadalomtudományként fogják föl és azt állítják, hogy e területek statisztikai és analitikus módszerei egyformán relevánsak a múlt és a jelen tanulmányozásában. A tradicionális történeiszek gyakran és élénken vitatják e megállapítást. Handlin, J.H. Hexter és Elton többek között azt állítják, hogy a történetírás a tudás külön ága, melyet (bár merít a társadalom- és természettudományokból, az irodalomból és egyéb humaniórákból, valamint a jogtudományból) a többi diszciplinától elütő gondolkodás hat át.¹⁰

Számos kutató vélekedik úgy, hogy a kliometriát a történelem magyarázatához felhasznált társadalomtudományi elméletek fémpjelzik. Már jóval azelőtt, hogy a kliometrikusok megjelentek, sok tradicionális történeisz (főleg a „totális történet” mozgalmának a tagjai) bizonyítékai lehető rendszerezése végett a társadalomtudományokhoz fordult általánosításokért. Amikor Elton megbírálta egyes kollegáit, mert azok idegen elméleteket erőszakolnak a történelemre, fő célpontja nem is a kliometrikusok voltak, hanem azok a tradicionalista történeiszek, mint Stone és Braudel, akik szintetizáló elveik és magyarázó sémáik érdekében folyamodtak ismételen a szociológiai, antropológiai és gazdasági elméletekhez. A kliometrikusok az ilyen social-scientific tradicionalistáktól nem a társadalomtudományi elméletek átvételében tanúsított nagyobb hajlamban, hanem azok alkalmazásának a módjában térnek el. A social-scientific tradicionalisták az elméletet – mutat rá Elton – általában „analogikus gondolatmenet formájában” hasznosítják. Pl. „a 19. századi bantukat és polinéziaikat” „a prekolumbián Amerika és a germán erdei törzsek” értelmezésére szokás felhasználni; az efféle összevetések, Elton szerint, annyira messze vezetnek, hogy értékük, „sőt új kérdések és meglátások sugalmazását lehető képességeik is” bizony „fölköttébb problematikusak”.¹¹ A társadalomtudományi elméleteket ezen az informális úton bekapcsoló történeiszek

nagyon ritkán ellenőrzik az elméleteknek a konkrét történeti szituációra alkalmazhatóságát. Sokan állítják, hogy az elméletek formális tesztelésének nincs helye a történetírásban és tagadják, hogy alapkérdések a kliometrikusok műveiben oly sűrűn előforduló kvantitatív tesztekkel megválaszolhatók lennének. A kliometrikusokat a társadalomtudományi elméleteknek az a formulázása különbözteti meg a tradicionális történezséktől, amely a speciális történelmi körülményekre alkalmazhatóságuk szigorú ellenőrzésével és a tesztek végrehajtásával párosul.

A forrás hitelességének megállapítására szolgáló eljárások szintén segítenek a két csoportot megkülönböztetni. A tradicionális történészek részéről evégett kifejlesztett módszerek inkább a különös eseményekkel, a bennük szereplő sajátos egyéniségekkel és nem az egyének csoportjait átfogó ismétlődő eseményekkel hozhatók összefüggésbe. De mi hasznát veheti a történész a megtalálandó két megerősítő vélemény ismérvének, ha a szőnyegen heverő kérdés az, hogy vajon hanyatlott-e az angol munkásosztály életszínvonala az ipari forradalom idején? Erről tucatnyi eltérő nézet született és még a teljesen forrás nélküli történésznek sem esik nehezére két vagy akár több olyan tanút találni, aki a kérdésről azonosan vélekedik. De az ilyen korlátozott mértékű véleményazonosság az ellenkező álláspontra is beszerezhető.¹²

Valóban, magának az életszínvonal hanyatlásnak a fogalma is egészen mást jelent az egyén, mint a csoport esetében. Még a legsúlyosabb válságok idején is, amikor a legtöbb ember gazdasági körülményei romlanak, találni egyéneket, akik létviszonyai javulnak. Azok a módszerek, amelyek alkalmasak George Washington jövedelme forradalmat követő csökkenésének a meghatározására, nem megfelelőek annak eldöntésére, hogy csökkent vagy sem az amerikai rabszolgatartók osztályának jövedelme.

Az egyéni viselkedés elemzésében bevált technikák egyszerű transzponálása jobbra eltorzítja, ahelyett hogy megvilágítaná a kollektív viselkedést. Az az egyén, aki politikailag annyira ellentmondásos, hogy egyidejűleg vallja a forradalmi párt politikáját és legádázabb ellenfelei meggyőződését, mint pszichotikus könyvelendő el. Mégis az ilyen ellentmondásos viselkedés normálisnak hat nemzetek, egyházak, osztályok és egyéb alapvető társadalmi, politikai vagy gazdasági formák esetében. Bármik legyenek azok a tulajdonságok, melyek az egyéneket csoportjegyekkel látják el, nem találni helyzetükben, attitűdjeikben és reakcióikban olyan egyöntetűséget, melynek alapján azonos személyiségekként kezelhetnénk

őket. A nagyszámú egyént megmozgató parlamenti küzdelmek elemzése így az abszolutista uralkodó, egy demokratikus kormány miniszterelnöke vagy egy parlament egynéhány vezetője viselkedésének az értelmezésétől gyakorta igen eltérő problémákat vet föl.

E kérdésnek mind a tradicionális, mind a „tudományos” történészek a tudatában vannak és keresik a kollektív viselkedés vizsgálatával összefüggő problémák sajátos megoldását. A parlamentekkel foglalkozva a tradicionális történészek a parlamenti küzdelmek középpontjában álló személyek véleményeire szeretnek hagyatkozni, akik abban a helyzetben vannak, hogy tudják mi ment végbe, vagy akik ha csak megfigyelőként is kifinomult érzéssel ragadják meg a helyzet valószínű lényegét. A tudományos történészek a névsorokra, a törvényhozók és választóik kvantifikálható vonásaira igyekeznek koncentrálni. Olyan statisztikai módszereket keresnek, amelyek nyomán képesek e forrásokból a parlamenti és pártfrakciók létre, a különféle pozíciókhoz ragaszkodás intenzív voltára, a koalíciókat erősítő (vagy felbomlással fenyegető) háttérbeli tényezőkre, valamint bizonyos törvényhozók szellemi alkatára, a törvényhozók kategóriáira utaló információkhoz jutni.

A kliometrikus megközelítés abban az esetben is felkelti az érdeklődést, ha pusztán csak megerősíti a tradicionális történeti módszerekkel feltártakat. A kliometrikus megközelítés gyakorlatilag alkalmazása minden területén amellet, hogy a régibb kutatási eredményektől merőben eltérő alapvető megállapításokhoz vezetett, egyúttal ráirányította a figyelmet korábban nem észrevett jelentős folyamatokra is. (...)

(Példa erre a Cambridge Group 1960-as évek közepén megindított család és háztartásszerkezeti kutatássorozata. P. Laslett és kollegái kimutatták a nukleáris családforma többévszázados dominanciáját, bizonyították a földrajzi mobilitás ipari forradalmat megelőző nagy intenzitását stb. De említhető az Egyesült Államok rabszolgagazdaságáról Conrad és Meyer 1958-ban közzétett nevezetes tanulmánya által kirobbantott – máig tartó – heves vita. Az e kérdésben kibontakozott kvantitatív kutatás többoldról bizonyította a rabszolgáuzem magas gazdasági hatékonyságát és a szabad munkaerőn nyugvó gazdaságformával szembeni versenyképességét.)

A bevett magyarázatok megkérdőjelezése és az új eredmények magukkal ragadták a történeti, egyúttal társadalomtudományos képzésben is részesült fiatal kutatók képzeletét. A kliometrikus megközelítés a gaz-

daságtörténetben fejlődött ki a leggyorsabban és legalábbis az Egyesült Államokban itt vált a kutatás meghatározó formájává több mint egy évtizeden át. Az Egyesült Államok vezető gazdaságtörténeti folyóirataiban közölt írások többsége ma már teljesen matematizált, s kliometrikusoké a vezető szerep a Gazdaságtörténeti Társaságban is. Az átalakulás gyorsasága részben a megelőző, hagyományosabb gazdaságtörténészek részéről az új kutatási módnak szóló biztatásnak köszönhető, akik általában üdvözölték és serkentették fiatalabb kollegáik kísérletezéseit. A gazdasági modellek nagy tárháza, melyből a kliometrikusok meríthetnek és azok könnyed alkalmazhatósága a gazdaságtörténet problémáira úgyszintén hozzájárult az iram gyorsaságához.

A politika-, az eszme- és a társadalomtörténet kliometrikus művelői több nehézséggel találják szemben magukat. Megoldásra váró kérdéseik is eredendően bonyolultabbak a gazdaságtörténetben adódóaknál és a társadalomtudományi modellek kiaknázandó tárháza szintén szűkösebb. Ugyanakkor saját területükön a tradicionális történészek is nagyobb ellenállást fejtettek ki törekvéseikkel szemben, az Egyesült Államok vezető történészfolyóiratainak a szerkesztői pl. alig érdeklődtek írásaik riánt. Ennek volt a következménye, hogy számos olyan új folyóirat létesült, s indult virágzásnak, amely ezt a kutatási módot dédelgeti, mint pl. a *Historical Methods*, a *Journal of Social History*, a *Journal of Interdisciplinary History*, és a *Journal of Family History*. A hagyományos folyóiratok lapjai mostanában nyílnak meg kissé jobban a kvantitatív tanulmányok előtt és az Egyesült Államok legfontosabb történeti intézeteinek többsége ma fakultásain már helyet ad egy-két olyan kutatónak is, aki az új kutatási mód híve.

Sok kliometrikus számára a betagozódás folyamata túl lassúnak tűnik.¹³ Egy J. Morgan Kousser által nemrégiben elvégzett, az USA 83 történeti intézetére kiterjedő felvétel megmutatta, hogy 64%-uk indít a graduate hallgatók részére kollégiumot a statisztikai módszerekről, amelyek színvonala azonban szinte mindenkor igen elemi. Az intézetek csupán 10%-a szervez kollégiumot a social-scientific elméletek tárgyából. Ez arra lenne hivatva, hogy akárcsak elemi szinten is elsajátíttassa a hallgatókkal a viselkedési történettudományos alkalmazásának művészetét. Amíg az efféle kollégiumok, mint Kousser is rámutat, legyőzhetik a történészetet ma üldöző „matematikai szorongást”, ugyanakkor nem készíthetik fel a hallgatókat a kliometrikus módon megoldott komoly kutatásra.

Nemegy kliometrikus átfogó módosításokat látna szívesen mind a

graduate, mind az undergraduate történeti tanmenetekben. De kevés kivételtől eltekintve (pl. Pittsburgh, a California Institute of Technology és a Carnegie Mellon) az átfogó változtatásokat a tradicionális történészek megüsitják. Közülük számosan úgy vélekednek, hogy a társadalomtudományokkal való felszínes megismerkedésen túl többre nincs szükség, hiszen az akár még káros is lehet. Amint újabban Lawrence Stone fogalmazott, a történésznek a társadalomtudományokhoz csupán „egy speciális gondolat vagy egy darabka információ keresése” végett kell folyamodnia, de a társadalomtudományi módszerek alaposabb elsajátítása „lehetetlenné teszi”, hogy a történész graduate hallgatók „megszerezzék azt a széles történeti tudást és belátást, a források kezelésének azt a jártasságát, amely ez ideig a történész szakma döntő előfeltételének számított.”²⁰

Az intézeti tanmenet reformálásának lassúságával elégedetlenkedő amerikai kliometrikusok megpróbálkoztak a hagyományos csatornák kikerülésével. Intenzív nyári képzési programokat szerveznek és ide irányítják át diákjaikat. Ezek egyike a Michigan-i egyetemen működik már 14 év óta, egy másik Chicago-ban a Newberry Library-ben található és 11 nyár van már mögötte. A kliometria fellendítésére irányuló erőfeszítések tetőpontja az volt, amikor 1975-ben létrejött a Social Science History Association (SSHA), melynek ma már kb. 700 tagja van és amely évi konferenciáin több száz kutatót gyűjt egybe. Az SSHA, melynek van saját folyóirata is (*Social Science History*) arra törekszik, hogy tevékenységét a hasonló beállítottságú külföldi kutatók munkájával is összehangolja.

A történeti kutatás két létező módja

(A történetírás ma uralkodó két kutatási módja – paradigmája – jól jellemezhető az eltérő tárgykörrel, a különböző fogalmi eszköztárral és metodológiával. A következőkben ezeket egyenként veszi a szerző számba. Rámutat ugyanakkor, hogy az egyes pontok kapcsán regisztrált elkülönülések „statisztikusan” értendők, tendenciákat jelölnek csupán, amelyek nem zárják ki a más tekintetben jelentkező különbözőséget. Nincs szó teljes homogenitásról.)

A tárgy

Talán ez a különbözés legalapvetőbb pontja. A „tudományos” történészek előszeretettel fordítják figyelmüket az emberek kollektíváira és az ismétlődő eseményekre, ugyanakkor a tradicionális történészek a konkrét egyénekre és eseményekre hajlamosabbak koncentrálni. Nem kívánom sugalmazni sem azt, hogy a „tudományos” történészek elhanyagolják a konkrét eseményeket, vagy hogy a tradicionális történészek nem kutatják a társadalmi és politikai mozgásokat. De amikor a „tudományos” történészek az árutőzsde 1929-es összeomlását vagy a brit parlamentnek azt a döntését vizsgálják, mellyel gyarmatain véget vet a rabszolgaságnak, netán XVI. Lajos bukását kutatják, abból az előfeltevéseiből indulnak ki, hogy ezek az egyedi események olyan funkcionális viszonyok szabályozta folyamatok eredményei, melyek egyszerre szisztematikusak és sztochasztikusak. Az egyedi eseményekhez közelítésük mikéntje teljesen egybevág azzal, amit manapság az Országos Közlekedésbiztonsági Tanács alkalmaz, amikor egy másik konkrét esemény kapcsán, a DC-10 repülőgépnek a chicagói O'Hare repülőtéren bekövetkezett katasztrófája ügyében kezdeményez vizsgálatot. Az ügynökség igyekszik megadni az aerodinamika törvényei, az anyagok tulajdonságai stb. ismeretében és az eseménnyel összefüggésbe hozható tények lehetőleg pontos felmérése nyomán a katasztrófa legvalószínűbb magyarázatát.¹⁴ A tradicionális történészek persze szintén érdeklődnek az általános erők iránt és tudják, hogy azok hatással vannak az emberi magatartásra. De nem fogadják el pl. Louis Napoleon-nak a Poroszország elleni háború megindítására vonatkozó döntése magyarázatául azt a formulát, hogy: „ilyen és ilyen körülmények között az uralkodók valószínűleg háborút indítanak.” Mégha ez a fajta általános megállapítás helyesen rögzítené is, hogy tízből hét uralkodó azonos körülmények mellett háborúzik, nem magyarázza meg, hogy Louis Napoleon miért kezdett háborúzni. Miközben a tradicionális történész a francia–porosz háborút előkészítő mélyben ható erőkkel foglalkozik, arra kíváncsi, hogy Louis Napoleon miért a héjakra és nem a galmabokra hallgatott és vajon az intrikák kerítették-e hatalmukba vagy a súlyos érvek győzték meg. És arra is kíváncsi, hogy milyen befolyása volt Napoleon erős akaratú feleségének, valamint vajon a köszvényének és egyéb betegségeinek volt-e köze belenyugvó magatartásához.

Ugyanezt másként fogalmazva azt mondhatnánk, a tradicionális történészek gyakran olyan problémákat tartanak szem előtt, melyekben a

sztochasztikus viszonyok hatása a túlnyomó, ugyanakkor a „tudományos” történészek rendszerint azokat a kérdéseket veszik elő, melyekben a szisztematikus viszonyok a dominánsak. Ami az egyikük számára pusztán a háttér, másikuknál az kerül az érdeklődés fókuszába. Néhány kutató hajlik annak vitatására, hogy vajon a szisztematikus vagy a sztochasztikus elemeknek kellene-e a történeti kutatás fókuszában állnia. A válasz bizonynyal esetenként lesz más és más attól függően, hogy a korábbi kutatók mely aspektust tárták fel a legteljesebben.

Az orientációnak ez az eltérése segít megértetni azt a türelmetlenséget, melyet a kliometrikus és a tradicionális történészek tanúsítanak egymás kutatási javallatai iránt. Kevés olyan tradicionális történész akad, aki tagadná néhány demográfiai adat hasznát, ellenben unalommal tölti el őket a kliometrikusoknak a termékenység és a halálozás időszaki szabályszerűségeibe temetkezése és a két idősor változásainak datálása fölötti végeérthetetlen vita. Kétségeik vannak a tekintetben, hogy a háztartás-szerkezet adatainak nemzetközi összehasonlításaiból vagy a föld-munkaerő arány módosulásainak a feudalizmus felemelkedésére és hanyatlására vonatkoztatásából, netán a kollektív erőszak nyomomkövetéséből vagy a parlamenti névjegyzékek elemzéséből sok hasznos információ adódhat. A kliometria kutatási javallatainak lelegején szereplő témák, mint a frontier-nak az USA-beli technológia jellegére kifejttet hatása körüli évtizedes vita, a tradicionális történészeknek még a tudatáig sem jutnak el. Arra sincs sok bizonyíték, hogy az olyan, a tradicionális történészeket ma leginkább foglalkoztató kérdések, mint a preindusztriális *mentalitás*, az abolicionista ideológia vagy a vallásos gondolkodás fejlődése túl sok kliometrikus érdeklődését fölkeltené.

Természetesen vannak olyan problémák, amelyek egyaránt foglalkoztatják a tradicionális és a „tudományos” történészeket és amelyekben mind a két csoport nagyobb figyelmet szentel a mélyben ható társadalmi, gazdasági és politikai erőknek, mint a véletlenszerű tényezőknek vagy a konkrét személyeknek. Ez történt pl. amikor a történészek e két típusa az Új Dél eredetéről, a szerelem és a család Nagy-Britannia-i változó természetéről vagy a feudalizmus hanyatlásáról igyekezett számot adni. Ezekben az esetekben a listánkon szereplő többi szempont, kivált a preferált forrástípus és a bizonyítás mércéje voltak azok, amelyek a két kutatási mód különbözőségét mutatták.

A forrás preferált típusai

Mind a tradicionális, mind a „tudományos” történészeknek a fennmaradt, a sors kegyéből átörökített és rendszerint dokumentáris jellegű bizonyítékokkal kell dolgoznia; ugyanakkor el is térnek egymástól abban, hogy mely forrástípusok elégítik ki őket a leginkább. A tradicionális történészek igencsak előnyben részesítik az irodalmi (nem kvantitatív) forrást, a „tudományos” történészek viszont különösen vonzódnak a kvantitatívak iránt. Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy mennyire voltak szorosak a rabszolgacsaládok tagjait összekötő érzelmi szálak, a tradicionális történész tanúként Harriet Beecher Stowe-t idézné meg, akinek a Tamás bátya kunyhója című regénye a rabszolgacsaládokat átható melegségről és érzelemgazdagságról szól. Egy másik tradicionális történész az előbbivel azonosan kvalifikált tanúként állíthatná vele szembe mondjuk Fanny Kemble-t, aki azt bizonygatja, hogy a rabszolgarendszer hatását tekintve annyira kegyetlen és romboló volt, hogy a rabszolgacsaládokat is megfosztotta minden „gyöngédségüktől” és „lelki finomságuktól”.¹⁵

Az ilyen ellentmondó tanúságtételek esetében (ami nagy csoportok vonatkozásában normálisnak hat) a kliometrikusok a tényleges viselkedésre utaló információkat fölébe helyezik a róla alkotott véleményeknek és olyan adatokat keresnek, amelyek a rabszolgarendszerrel kapcsolatos változatos családi reakciók teljességére utalnak. Ilyen információkra van szükség, hogy megtudjuk: mely tanúk írták le a tipikus viselkedést és melyek a kivételest. A kliometrikusok így azután a rabszolgaháztartások tartósságának megoszlásáról, a felbomlott, majd a lehetőségek szabaddá válásával újraegyesített rabszolgacsaládok százalékos megoszlásáról és a rabszolgákat fölnevelő háztartások karakterjegyeinek a szóródásáról (amint az a volt rabszolgák elbeszélésének ezreiből kiolvasható) gyűjtik az információt. A tradicionális történész a minták reprezentatívítása körüli kétségei miatt eleve lejjebb szállítja e források értékét; kételkednék az idős rabszolgák emlékezetének megbízhatóságában és feltételeznék, hogy a válaszokat az interjúvoló faji hovatartozása befolyásolta. A „tudományos” történész viszont megpróbálna olyan eszközöket alkotni, melyekkel a lehetséges torzítások súlya megbecsülhető.

(A tradicionális történészek azon gyakran hangoztatott vádja, hogy a kvantifikáció már azért is elhibázott vizsgálódási technika, mert a források maguk is hemzsegnek a hibáktól, gondos kritikát kíván. Tény ugyan-

is, hogy a valóban előforduló hibák és torzítások a forrást nem általában, hanem csak bizonyos célokra teszik alkalmatlanná. Továbbá, adott a lehetőség annak kimutatására, hogy a véletlenszerű hibaforrások milyen mértékű torzítással járnak. Végül a forrás szisztematikus torzítása esetén is lehetőség nyílik – a megfelelő matematikai-statisztikai eljárások alkalmazásával – bizonyos becsült értékek kimutatására.)

Minden hiba közül a legrosszabb, ha azt gondoljuk, hogy akár az irodalmi, akár a kvantitatív forrás önmagában is elég, amikor pedig nem elégséges. Egy ilyen önellátás nem valósítható meg, midőn a vizsgálat tárgya a széles társadalmi mozgás. Moses Finley-nek bizonyosan igaza van, kijelentvén, hogy „minden a házassági életkorról, a családnagyságról, a törvénytelen születések rátájáról szóló lehetséges statisztikából nem áll össze a család története.” Hogy a történetírásnak a családi élet minőségére vonatkozó kérdések egész sorával kell teljes értékűen foglalkoznia, miként azt Stone is tette; a férjek, a feleségek és az egyéb rokonok váltakozó szerepeivel, egymás közötti kapcsolataival és módosuló beállítottságaival; a családi attitűdöknek és szerepeknek elsőként a családok kultúrájára, tagjaik életútjára és végül a társadalomra, a gazdaságra, az államra kifejtett hatásával. Az is igaz viszont, hogy – mint Finley más alkalommal már hangsúlyozta – e kérdéseknek még a legárnyaltabb és képzeletgazdagabb tárgyalása is összeomlik, ha nem épül a mi a tipikus és mi a kivételes szilárd bizonyosságára. Stone felfogása az általa tárgyalt problémák egész sorával kapcsolatban (miként egyebek közt Keith Thomas, Christopher Hill és Alan Macfarlane kiemelte) időnként és ismétlődően a tipikust és az atipikust illető előfeltevésekre ment vissza, úm. a háztartásszerkezet feltételezett trendjére, a demográfiai és társadalmi változókra, a közöttük tételezett kölcsönkapcsolatokra, továbbá olyan titokzatos dolgokra, mint a szenvedély, a kötődés, a kötelesség és az érzelmi alkat. Tagadható-e, hogy a család megfelelő történetének egyszerre kell rendelkeznie kvalitatív és kvantitatív aspektusokkal és hogy bármelyikük mellőzése tévútra viszi a történetést?¹⁶

A bizonyítás és a verifikáció mércéi

A tradicionális történész a maga alátámasztásához és ellenfele megcáfolásához a jogi modellt veszi mintául.¹⁷ Erkölcsileg megbízható, jó képességű tanúk bevetésére törekszik és azt igyekszik bizonyítani, hogy

helyzetükből következően ismerték a történéseket. Kétségbevonja az ellenfele idézte tanúk jellembeli megbízhatóságát, tárgyilagosságukat és hogy ismerhették a történéseket. Hasonló mércék alkalmazatnak a dokumentáris bizonyságok esetében is. Az adott magyarázatot alátámasztó dokumentumokat megvizsgálják abból a célból, hogy eldöntsék hitelességüket, értékeljék a bennük foglalt megállapítások, az általuk közvetített (akár kvalitatív, akár kvantitatív) információk megbízhatóságát, megállapítsák származásukat (proveniencia) és meghatározzák belső konzisztenciájukat, s a többi forrással meglévő összhangjukat. A történész igyekszik bizonyítani, hogy az ő dokumentációja teljesebb és megbízhatóbb, mint opponálójáé. Ennek során nem egyetlen dokumentumot állít szembe egy másikkal, hanem rendszerint kritikailag újravizsgálja azokat és opponense belőlük formált magyarázatait. Az ügyészi faggatáshoz roppant hasonló módon a történész megkérdőjelezheti a felhasznált dokumentumok állítólagos eredetiségét, datálásuk és rendszerbe rakásuk módjának az érvényességét, a dokumentumok szerzőinek abbeli képességét, hogy elsőkézből szerzett információkról tudósítsanak vagy hogy pontosan be tudnak számolni a látottakról, a hallottakról és cselekedeteikről. Mégha a dokumentumok adott körének az őszinteségéhez, megbízhatóságához, eredetiségéhez, rendszerezéséhez és értelmezéséhez kétség nem is férhet, az újólagos vizsgálat kimutathatja a belőlük levont következtetések alaptalanságát, érvényük valószínűtlenségét. (...)

A kliometrikusoknak a maguk kijelentéseit igazoló, ellenfeleikét elvető bizonyítási eljárása az empirikus-tudományos modellben gyökerezik. A stratégia az, hogy explicitté tegyék azokat az implicit empirikus előfeltevéseket, amelyekeken sok történeti gondolatmenet nyugszik, s majd csak ezt követően kutassák föl azon többnyire kvantitatív forrásokat, amelyek alkalmasak e feltevések megerősítésére vagy épp elvetésére. A rabszolgaság jövedelmezősége tekintetében pl. Conrad és Meyer azt állították, hogy az ültetvényes naplók és hasonlók bizonyágtétele ellentmondásos és nem megfelelő. A kérdés megoldásához a gyapot árára és terméseredményeire vonatkozó adatok reprezentatív mintáinak, a földmennyiségekre, a földárakra, a felszerelésre és a termeléshez megkívánt egyéb tőkékre, a rabszolga eltartási költségeire és halálozási arányukra vonatkozó adatok összegyűjtésével fogtak hozzá. A megtérülési rátát illető számításukról folyó régi vita olyan kérdések körül forog, hogy reprezentatívak-e a minták, teljesekek-e az ár- és outputadatok, megfelelők-e a halálozási jegyzékek, valamint hogy a számítások mennyire érzékenyek a

megtérülési ráta egyenlet útján történő kiszámítása alternatív módszereire.

A forrástípusok különbözősége, melyek a bizonyítás alapjai, hatással van a verifikáció folyamatára is. Amikor a bizonyíték megfigyelők beszámolóiban (levelek, naplók, jegyzőkönyvek, újságtörténetek, könyvek stb. formájában) adott vagy törvények, rendeletek, jogi eljárások és hasonló bürokratikus iratok magyarázatán alapul, a jegyzet a dokumentálás döntő eleme. Ami a kétkedő olvasót az anyagok lelőhelyéhez utasítja és rábízta, hogy véleményt formáljon azok fontosságáról, megbízhatóságáról, ill. a kutató magyarázatának értékéről.

A kliometrikus kutatásban, ahol a bizonyítás alapjául nagy tömegű adat szolgál, a jegyzet szerepe erősen lecsökken, bár továbbra is felhasználják avégett, hogy informálják az olvasót a hasznosított anyagok fajtáiról, de egyéb mellékes célokra is. A döntő információt rendszerint táblázatok, grafikonok vagy egyenletek hordozzák és lehetetlen a jegyzetekben visszaadni a megfigyelések ezreit és tízezreit, melyekből megszerkesztették őket. Még az adatelemzés során követett eljárásokról sem lehet részletesen beszámolni egyetlen tanulmányban, mivel azok nemegyszer műveletek százait vagy ezreit tartalmazzák. Következésképp a kliometrikusoknál az adatoknak a többi kutató rendelkezésére bocsátása végett az a szokás alakult ki, hogy kérésre reprodukálják a gépszalagot vagy letétbe helyezik a Michigan-i egyetem mellett működő Inter-University Consortium for Political and Social Research-nél, amely nemzetközi kölcsönkönyvtárat tart fenn a gépszalagok részére. A szalagon rögzített adatok elemzéséhez használt eljárásokról gyakorta külön technikai tanulmányok adnak számot (melyeket néha jóval az alapmunka megjelenése előtt már közlétesznek); más esetekben sokszorosított tanulmányokban, kódu tasításokban vagy munkalapokban írják le őket, amelyek kérésre a kutatótól szerezhetők be.

Ezek az eljárások a kliometrikusoknak nem okoznak túl nagy nehézséget, hiszen már hozzászoktak a gépszalagok kikérdezéséhez, a formalizált megfogalmazásokhoz, a kódu tasításokhoz és munkalapokhoz, amikor egy kollegájuk elemzését szeretnék újraismételni – néha azzal a szándékkal, hogy építsenek rá, néha azért, hogy megcáfolják. De a tradicionális történeiszeket gyakorta elrémiszti az a munka, amely a kliometrikus kutatásban a verifikációhoz elengedhetetlen.

(Ezzel kapcsolatban idézi Lawrence Stone megállapítását, amely a Tilly-k

ismert klliométrikus könyve, a *The Rebellious Century, 1830–1930* kapcsán rámutat a kvantitatív elemzés dokumentálásának és az eljárások ellenőrizhetőségének a mai hiányosságára, sőt a gyakorlati lehetetlenségére).

A vita szerepe

Amíg a tradicionális történetírásnak meg van a maga része a vitákban, az eszmecsere normálisan nem bizonyítja egy tanulmány sikerét. A siker azon fordul meg, hogy a munkát milyen széles körben, mennyire kedvezően fogadják. Bár léteznek ismert kivételek, heves támadások, kivált ha kiemelkedő kollegától érkeznek, odahathatnak, hogy aláaknázák egy munka megbízhatóságát, dacára annak, hogy a vitás empirikusan jogtalan. A tradicionális történész gyakran úgy lép föl kollegái és az olvasók előtt, mint egy szakember tanú, aki gondosan megvizsgálta a kérdések mindegyikét és könyve vagy tanulmánya e szakértelem vallomása – hogy úgy mondjuk: lerakata. Így a kiemelkedő tradicionális történészek néha eltérnek azon monografikus modelltől, hogy tanulmányaikban minden kijelentést a jegyzetekben dokumentáljanak, az átvizsgált forrásokról legföljebb bibliográfiában számolnak be. A történész, mint tanú, megbízhatóságát érő támadásnak – s e támadások közül nem egy magára a személyre vonatkozik – hasonló az értelme, mint a bírósági tanú megtámadásának. A vallomás érvényét veszti.

A „tudományos” történészek körében általános a vita és sok tradicionális történész az éles véleményütközéseket úgy értelmezi, mint a társadalomtudományos metodológia, s kivált a történetírásban használt kvantitatív módszerek csődjének a bizonyítékait. Ez a nézet a tudományos és a művészi folyamatok összekeveréséről árulkodik és a művészi elemeknek a tradicionális történeten belüli fontosságához juttat bennünket vissza. Egy festmény, egy hangverseny, egy regény és sok hagyományos történeti munka keletkezhet egyetlen személy viszonylag gyors intenzív tevékenysége tökéletes alkotásaként. Amiként a művészeti alkotások általában, akként a tradicionális történeti tanulmányok szintén szokás szerint hangsúlyozottan személyes jellegűek. A tudományos alkotások létrejöttéhez azonban rendszerint több időre van szükség, a tökéletességhez fokenként közelítenek és számtalanszor sok kutató erőfeszítéseit sűrítik magukba. Az olyan viták, mint pl. a demográfiai átmenet értelmezése Nagy-Britanniában, a rabszolga gazdaság az USA-ban, a jobbágyágról a

tőkés mezőgazdaságra való átmenet Oroszországban, a háztartások szerkezete Észak-Nyugat-Európában, a társadalmi mobilitás a városokban, a vállalkozói sikertelenség a viktoriánus Angliában, a termékenység visszaesése az Egyesült Államokban és a vasutak társadalmi megtakarítása, mindmind az analitikus kérdések roppant összetettségét, valamint azt bizonyítják, hogy megoldásukhoz nagy tömegű adatra van szükség, s ezen adatok elemzése közben is számtalan hibalehetőség adódhat. Az ilyen problémákat együttes erőfeszítéssel oldják meg, aminek része az egymást követő hozzájárulások fontossága és értéke fölötti intenzív vita. Senki se képzelje, hogy a tudományos viták szükségképp mentesek a kirohanásoktól vagy óhatatlanul az összes résztvevő teljes egyetértésével zárulnak. „Valamely új tudományos igazság” – miként Max Planck egyszer megjegyezte – „nem úgy szokott győzelemre jutni, hogy az ellenfelek meggyőzöttek.”¹⁸ Hanem inkább úgy, hogy a specialisták újabb generációja győzetik meg, akik miután személyükben nincsenek már érdekelve, képesek a vita tárgyilagossá szemléletére.

Jóllehet a tradicionális történészek hajlanak egy történeti munka magyarázatainak a maguk egészében való elfogadására vagy elvetésére, a kliometrikusok arra tendálnak, hogy minden becslést, egy nagy munka minden egyes eredményét külön értékeljenek. Fontos kérdésekről a kliometrikusok közül többen is kísérletet tehetnek az eredmény újraismétlésére. A kritikusok és a kutatók közti kölcsönhatás gyakorta több fordulón keresztül folytatódhat és közben a szóban forgó problémákat minden forduló pontosabbá finomíthatja, egyszersmind még precízebb becslésekre vagy részletesebb adatokra jelentve be az igényt. Ez az, amiért a verifikáció folyamata, amely a módosítás folyamata is lehetne, gyakran annyira elhúzódik. A kliometrikusok hajlanak arra, hogy magasra taksálják a számukra meglepő eredményeket, de ezek esnek át legnagyobb valószínűséggel a legszörszálhasogatóbb kritikákon, mielőtt értékük felől az egyetértés létrejöhet.

Ezek a megfigyelések azt sugallják, hogy a vita a tradicionális és a „tudományos” történetben eltérő helyet foglal el, anélkül hogy megmondtuk volna a különbség lényegét. Nem is valószínű persze, hogy egy rövid eszmefuttatás keretében ez egyáltalán lehetséges. Habár a két kutatási módot megkülönböztető számos jellegzetesség megnyilvánul vitáinkban is, e kifejezések árnyaltak és összetettek. Ezért nem tárgyalhatjuk adekváтан pl. a kliometrikus viták személytelen, néha száraz voltát, amely oly sok tradicionalistát elrémiszt, ha nem teszünk egy sor megszorítást. Elke-

rülhetetlen, hogy ne csak azokra a kivételes esetekre hívjuk fel a figyelmet, mint a rabszolgáság ökonómiája körüli érzelmi vihar, ellenben foglalkozzunk a tónus és az anyag viszonyával. A kliometrikus viták személytelensége összefügg a szóban forgó kérdések viszonylag korlátozott körével és a legalábbis elvileg a mérés és az egyéb tudományos eljárások révén megoldható pontok nagy arányával. Az ilyen vitákból leszűrt jól körülhatárolt kutatási javallatok rendszerint technikai kérdésekre korlátozódnak, amelyek a vitákat eredetileg kirobbantó mélyen emberi problémáktól látványosan távol esnek ugyan, mégis komoly következményekkel járó ügyeket érintenek.

(Jóllehet nem hiányzanak a merőben módszertani-technikai kérdések körüli összecsapások a tradicionálisok vitáiból sem – gyakoriságuk és a vitákon belüli súlyuk azonban csekélyebb. Mindez nem kívánja azt sugallni, hogy a tradicionális történehez nem tartozik hozzá az újítás, a megújulás. Mindamelllett a „tudományos” történetírásnak úgyszólván alapeleme az újítás, ami részint az „új” források fölfedezése és kiaknázása, valamint a régi források új módon történő értékesítése nyomán is egyaránt mindenkor biztosított.)

Az együttműködéshez való viszony

A tradicionális történézek rendszerint nem működnek együtt, kivéve azt az esetet, amikor kézikönyvet (textbook) írnak, ahol az együttműködés általános. Számos sok kötetes sorozat ismeretes, mint az Amerikai élet története című, melyben minden egyes szerző egy kötetrel szerepel; vagy gondoljunk a Cambridge history-kre, melyekben nagyszámú kutató vett részt egy vagy több fejezet megírásának az erejéig. De ezekben az esetekben a kötetek, netán fejezetek mindegyike egy konkrét kutató személyes alkotása és nem egy csoport közös műve. A tradicionális történet nagy klasszikusai közül mindenkinek megvolt az erősen egyéni hangja. Amiként Shakespeare-é a „Julius Caesar” akként Gibbon-é a „Római birodalom hanyatlása és bukása” vagy Prescott sajátja a „Mexikó meghódításának története”. A tradicionális történészek a kivételesen egyéni hangot sem tekintik hibának, a tárgyilagosságtól való eltérésnek. Épp ellenkezőleg, a szellem sajátosságai, a szerző szellemisége, amint a történeti munka lapjairól kisugárzik, e történetírás méltánylásának központi elemei. A tradicionális történésztől el is várják, hogy levonja az

erkölcsi tanulságokat és az egyazon történeti kérdésről szóló két tanulmány gyakorta kevésbé a tények megállapításában, mint inkább erkölcsi beállítottságában üt el egymástól.

Bár nem minden kliometrikus történész vesz részt nagyszabású közös kutatásban, az ilyen project-ek fémjelzik igazán a kliometrikus munkát, kivált a társadalomtörténetben. Az együttműködést részben a sok kezű igénylő nagy adathalmazok kényszerítik ki, részben az, hogy nem várható el egyetlen kutatótól az ilyen project-ek megkívánta technikai szakértelem egészének birtoklása. Az angol népesség és társadalomszerkezet kutatásába a Cambridge Group-nak pl. nemcsak programozókat, statisztikusokat és matematikusokat, de demográfusokat, élelmezési szakértőket, genetikusokat és járványszakértőket is bele kellett vonnia.¹⁹ Az együttműködés alapja többnyire technikai természetű, a közreműködők erkölcsi nézőpontjai viszont nemegyszer a teljes ideológiai spektrumot átfogják. E szellemi vállalkozások termékei zömmel sokszerzős munkák: egy újabb íródott tanulmányt nem kevesebb, mint tíz szerző szignált.

A személyes tónus persze e munkákból sem vész ki egészen, bár ugyancsak letompul és számos kliometrikus előfordulását a hiba jeleként értékeli. Mivel a tényekkel és a viselkedési szabályszerűségekkel foglalkoznak, azzal amelyek objektívan megállapíthatók, a személyes hangvételű írást és a moralizálást, amely gyakorta együttjár vele, teljesen helytelennek tekintik. És amikor a kutatás folyamán elkerülhetetlenül morális kérdésekbe ütköznek, a kliometrikusok jellegzetes visszafogottsággal, s hidegséggel nyúlnak hozzájuk. Ami a tradicionális történészeket borzadállyal tölti el. A szenvtelenségnek ez a légköre még akkor is, ha erkölcsi kérdések közvetlenül nem is kerülnek szóba, fölkelti a tradicionális történészek gyanakvását, főleg azokét, akik képtelenek rájönni a kutatók erkölcsi alapállására és akik rettegnek attól, hogy amit tárgyilagos forrásként számukra felkínálnak, valójában nem is objektívek, sőt valamilyen az derül ki róluk, hogy ellentétesek a saját ideológiai pozíciójukkal. Számos tradicionális történész az efféle együttműködések kapcsán „gyákráról” beszél, a közreműködőkre, együttműködőkre pedig a „helóták” kifejezés bélyegét sűti.²⁰ Úgy tűnik, nincsenek tudatában az ilyen project-ekben együttműködők közötti magas fokú szellemi feszültségnek és hajlamosak azt hinni, hogy mint a 19. század egyes német szemináriumait, ezeket is a parancsnokló professzor és tanítványai alkotják.

Kliometrikus együttműködésre nemcsak project-eken belül, de

project-ek között is sor kerül. A tradicionális történetben egy Andrew Jackson kormányzati politikáján dolgozó kutató normálisan nem tekinti érdeklődése szempontjából relevánsnak a francia forradalom történészeinek munkáját, hacsak bizonyos áttételeken át nem.²¹ De az Egyesült Államok történeti demográfusai pl. más országok tevékenységi és halálozási kérdésében is intenzív kutatómunkát végeznek. Ennek részben az az oka, hogy az ebből nyert eredményeik gyakran közvetlenül relevánsak saját munkájuk szempontjából; részben az, hogy közvetlenül is fontos adott régió és kor demográfiai viselkedésére vonatkozó adatok más régiók és korok vonatkozó adataival történő egybevetése; végül pedig az, hogy az egyik kutató kidolgozta analitikus technikák nemegyszer közvetlenül átvihetők egy másik kutató problémáira. A különféle kliometrikus csoportok tagjai közvetlen érintkezésben állnak egymással, kicserélik tanulmányaikat, személyesen konzultálnak amikor csak lehetséges, látogatják egymás szemináriumait, ahol a folyó kutatásról esik szó és sűrűn rendeznek konferenciákat, hogy fölmérjék a szakma helyzetét. A technikailag legfejlettebb kutatóközpontok, mint a Cambridge Group, Európából és Amerikából magukhoz vonzzák a kutatókat. A látogatások rendszerint röviddek (néhány naposak vagy hetesek), de különösen a fiataloknál, elvéve egy teljes évig is eltarthatnak. Jóllehet erőforrásaik szűkösek, az olyan kliometrikus központok, mint a Cambridge Group, a Philadelphia History Project, a Newberry Family and Community History Center, a Chicago-i Economic History Workshop és az uppsalai Institutes for Social, Family and Economic History, szívesen fogad látogatókat.

Párbeszéd az olvasókkal

(A hagyományos történészek szerfölött nagy súlyt helyeznek arra, hogy minél szélesebb olvasóközönséghez szóljanak. A történésznek a közvélemény befolyásolásában a politikusok, a papok, a költők és írók, valamint a tanárok szerepéhez hasonló jelentőséget tulajdonítanak.)

A kliometrikusok általában nem a szélesebb nagyközönséghez szólnak, gyakran meg is vetik maguk között azokat, akik ezt ambicionálják. Némelyek kételkednek a morál és az esztétika birodalmába való betevetés ésszerűségében és nem érzik, hogy a történésznek valamiféle kötelessége, amihez külön felkészültsége is lenne, a fiatalok erkölcsi orientálása. Hajlanak arra, hogy megvessék a „régén elhalt egyének motívumainak és

érzelmeinek” a rekonstruálását célul tűző törekvéseket, néhányan pedig úgy vélik, hogy az efféle erőfeszítések – legyenek bár drámaiak és lenyűgözőek – „túlmutatnak az empirikus kutatás hatókörén” s „jobb meg-hagyni” azokat a „költők invokáló módszereinek.”²² Sok kliometrikus a múltat illető empirikusan szavatolt kijelentésekre igyekszik korlátozódni, melyek közvetlenül relevánsak a mai kérdések és érdekek szempont-jából. Számosan abban reménykednek, hogy a múlt tanulmányozásával az emberi viselkedésről jogos általánosításokhoz juthatnak el, amelyek a jelenben, de a jövőben is érvényesek. A kliometrikusok többsége úgy véli, hogy az efféle munkák valódi közönsége nem a történetírást az élvezet végett olvasni kész publikumból, hanem azok köréből verbuválódik, akik értékelni, méltányolni tudják a tudományos munka gyümölcseit – nem a széles olvasóközönségből tehát, hanem a magasan képzett specialisták szűk csoportjából.

A „tudományos” és tradicionális történészek közötti kapcsolatok

Egészében a két hagyományhoz kötődők egymáshoz való viszonya a kulturális hadviseléssel jellemezhető. Ez az ellenségeskedés természetes dolog, hiszen aligha várható el, hogy azok, akik a tradicionális történet építményén dolgoztak, a kliometrikus törekvésektől indítatva hajlandók lennének annak lerombolására. Nem csupán arról van szó, hogy a kvantifikáció számottevő hibákat tárt fel a tradicionális történészek műveiben; az antagonizmust a kliometrikusok hallatlanul agresszív alapállása és túlzott becsvágya is előidézte. Amint David Landes nemrégiben megjegyezte, a kliometrikus kritika szinte teljesen mentes attól az udvariasságtól és tisztelettől, amely a bírálat élét letompíthatná és amely „még a maliciát is kellemessé teheti.” Néhány kliometrikus láthatólag úgy vélekedik, hogy a tradicionális történet olyannyira telve van tévedésekkel, hogy egészében véve hasznavehetetlen. A nekünk címzett üzenet – mondja egy tradicio-nális történész – úgy szól: „Újítsd meg magad, gondold újra és alkalmazkodj, különben a földbe taposunk.”²³

A tradicionális történészek általában nem adták be a derekukat a kliometrikusok előtt. Számosan egyszerűen figyelembe se vették a kihívást. Mások arra szólították föl a kliometrikusokat, hogy mérsékeljék hangjukat és becsvágyukat, s kutatni kezdték a kliometrikus eredmények-

nek a tradicionális historiográfiába olvasztásának a lehetőségeit. A leggyakoribb reakció azonban az ellentámadás volt.

Az egyik általános ellenvetés, hogy a tradicionális történet nemegyszer túl impresszionisztikus, nagyon is pontatlan és feljavítható a gondolatmenetek formalizálása, ill. a gondosabb mérés segítségével. Ugyanakkor tagadják, hogy az ilyen irányú kliometrikus törekvések jelentősen fejlesztették ismereteinket, kivéve talán a gazdaságtörténetet, amely külön kezelendő. Egy további vonulat azon az alapon támadta a kliometrikus kutatást, hogy az általa használt forráscsoportok érdektelenek, statisztikai eljárásai alkalmatlanok vagy helytelenül alkalmazottak, az elemzések pedig logikailag és ideológiailag elhibáztak. A támadások harmadik hulláma során azt állították, hogy a statisztikákkal és a viselkedési modellekkel való bíbelődés a kliometrikusokat az emberi motivációk, viszonylatok, személyiségek és az etika olyan szélsőségesen leegyszerűsített szemléletéhez vezette, hogy immár képtelenek adataik értelmes magyarázatára. Az a vád, hogy a kliometrikusok túl ártatlanok ahhoz, hogy rájuk bízassák a pszichológia és a kultúra problémáinak tárgyalását, észrevétlenül azt sugallja, hogy rejtett ideológiai premisszáikat alátámasztó eredményeik elérése végett ravaszul manipulálják statisztikai méréseiket.²⁴

(A kliometrikus teljesítmények ilyenén nyegle és lekezelő megítélése azért is különös, mert nem szűnő erőfeszítést kíván a kliometrikus történészek megállapításainak újolagos cáfolata vagy az arra irányuló igyekezet. Egyébként a kliometrikusok hatása szüntelenül nő főként a fiatal történészek körében.)

A tradicionálista történészek előre beharangozott teljes veresége sem következett be, a történetírás nem alakult át tudománnyá. A kliometrikusoknak el kell ismerniük, hogy bizonyos problémákhoz a tradicionális módszerek inkább valók, mint a tudományosak. Emellett a kliometrikus módszerek sikeres alkalmazása a történelmi körülmények mély és átfogó ismeretét követeli meg. A megalapozott kliometrikus teljesítmények rendszerint a primér forrásokon nyugvó fáradtságos levéltári kutatás, a másodlagos irodalom biztos kezelése, a köz- és magándokumentumokban való elmélyülés eredményei. Ami elengedhetetlen az általános metódusoknak a sajátos történelmi helyzetekre való sikeres alkalmazásához. Bármennyire matematikai boszorkánykodás és komputer mágia sem rövidítheti le ezt a folyamatot. Az ilyen törekvések legfőljebb zavaró hibákat szülnék.

Azon felismerés, hogy a történelmi kutatásban használatos viselkedési modellek szükségképp hely- és időspecifikusak, a kliometrikusokat szem-

befordítja a 19. század végi tudományos történésekkel, akik időtlenül érvényes általánosítások fölfedezésében reménykedtek. Ezen általánosítások ti. egyformán vonatkoztak volna Babilónra, a viktoriánus Angliára vagy a 20. századi Amerikára. A kliometrikusok rájöttek, hogy az általánosítások közül kevés az olyan, ami az emberi tapasztalatok ennyire széles mezőnyét átfogná, valamint az ilyeneknek csekély az operacionális értéke. A tapasztalat megmutatta, hogy a kliometrikus módszerekkel leírható szabályszerűségek, mint az egyes árucikkek keresleti görbéi, a termékenységet a társadalmi és gazdasági változókra vonatkozó egyenletek vagy amelyek a politikai viselkedést írják le, nem azonosak mindenkor és mindenhol, ellenben koronként és színhelyenként mások. A történelmi specifikumot távolról sem küszöbölve ki, a kliometrikus technikák gyakran világítottak rá, hogy az időbelileg folytonosnak tetsző folyamatok valójában egészen diszkontinuusak vagy a két színhelyen egyezőnek észlelt viselkedés ténylegesen teljesen eltér egymástól. Távolról sem vonatkoztatva el a részletektől, a kliometrikusok a kutatás soha nem látott mélységeibe hatolva jutottak el a rabszolgaság rendszere, a családszerkezet, a társadalmi mobilitás, a választói magatartásra ható etnikus hatások és további kérdések részleteiig.

Még az amerikai gazdaságtörténetben is, ahol közismerten legnagyobb a tudományos módszerek befolyása, a kliometrikus kutatásokból képtelenség összeállítani az utolsó 370 év gazdasági fejlődésének folyamatát. Az új gazdaságtörténészek jelentős, néha messzeható eredményeket könyvelhettek el, de azok nem terjedtek túl a hagyományos történet határain, az azok keretei közti nagyon speciális pontokra vonatkozáva. Módosíthatták, de nem helyettesíthették a mezőgazdaság fejlődésének, az ipar jelentkezésének, a bankrendszer kialakulásának, a kereskedelem elterjedésének és sok egyébnek az alapvető bemutatását, melyeket hagyományos módon kísértek nyomon és dokumentáltak. Néhány kliometrikus azt állítja, hogy bár teljesítményeik a kérdések jóllehet szűk körére korlátozódnak, ennek ellenére új megvilágításba helyezték a tradicionális ábrázolás túlnyomó részét és a narrációt új irányokba terjesztették ki. A lényeg azonban az, hogy a kliometrikusok vajon a tudás új útjait nyitják-e meg, felrúgva a hagyományos elbeszélés némely elemét, vagy csupán finomítják azt egyes vonatkozásokban és éppenséggel a narráció kiteljesítéséhez járulnak hozzá. A kliometrikusok még nem tették időszerűlenné a narratív történetírást.

(Mindamellett számos, régtől adott, közös vonás teremt kapcsolatot

a két kutatási mód és szemlélet között. Példa rá Thukydész, aki a maga módján mindkét történetírói stílus előfutárának is elfogadható.)

Az egymásnak csak fukarul adagolt elismerések hallgatólagosan azt sugallják, hogy önmagában egyik kutatási mód sem alkalmas a történeisz foglalkoztató problémák összességének fölvetésére. A polgárháború ki-robbnánásának magyarázata pl. megköveteli, hogy az illető ne csak a gazdasági, a társadalmi, az eszmei és a politikai szférák szisztematikus erőivel foglalkozzék, amelyek egy ilyen válság kitörését valószínűsíthetik, hanem a konkrét egyének, egyedi események, döntések szerepével is gondoljanak, vagyis azzal, amelyek másként alakulhattak volna, a melléfogásokkal, s egy sor további véletlen tényezővel. Így, jóllehet a „tudományos” és a tradicionális történet eltérő és bizonyos szempontból rivális kutatási módok, de nem zárják ki egymást és belsőleg sem antagonisztikusak. Épp ellenkezőleg, pontosan azért, mert a kutatás némely területein mindegyik rendelkezik komparatív előnyökkel, kiegészítik és gazdagítják egymást. Nem ésszerűtlen abban bizakodni, hogy a két kutatási mód kölcsönhatásának folyamatossá tételével a kulturális konfliktusok heveisége is alább-hagy. A kulturális háborúskodások tanulmányozói azonban tudják, hogy az efféle konfliktusok lefolyásában az irracionális tényezőknek legalább akkora a szerepe, mint a racionálisaknak. Vajon öncsalás-e azt feltételezni, hogy a történészek több valószínűséggel okulnak majd a történelem tanulságaiból, mint más népek? Nem tudok szabadulni a meggyőződéstől, hogy ez esetben a racionalitás győzedelmeskedik majd.²⁵

Jegyzetek

- * E tanulmány a Sixth International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science-n elhangzott előadás módosított változata, amely eredetileg a konferencia kiadványában 1982-ben látott napvilágot (...) A „tudományos” kifejezés az Egyesült Államokban és máshol is tevékenykedő történészek azon csoportját jelöli, akik magukat a „scientific”, a „social-scientific” vagy a „kliometrikus” jelzővel illetik. A „tudományos” kifejezést, ha e csoportra vonatkozik, mindenkor idézőjelek között szerepeltetem. Ily módon juttatva kifejezésre egyrészt, hogy a kifejezés ekkénti kisajátítását a többi történész megkérdőjelezi; másrészt hogy a kifejezéshez egyébként asszociálható erkölcsi fölény sugalmazását elkerüljem.
1. Ranke metodológiáját és hatását újabban tárgyalja, *Georg G. Iggers: The Image of Ranke in Ameircan and German Historical Thoughts, History and Theory* 2 (1962): 17–40; *Peter Gay: Style in History* (New York, Basic Books, 1974); *Leonard Krieger: Ranke: The Meaning of History* (Chicago, University of Chicago Press, 1977).

2. *John W. Burgess*: Political Science and History. Annual Report of the American Historical Association (1896), 209–10.
3. Ld. *Robert W. Fogel*: The Reunification of Economic History with Economic Theory. American Economic Review 55, (1965), 92–98, és az ott idézett források.
4. *Cushing Strout*: The Pragmatic Revolt in American History: Carl Becker and Charles Beard; Ithaca, Cornell University Press, 1966, 9; vö. John Higham et al.: History. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1965. A 3. és 4. fejezetek.
5. E bekezdés és a következő idézetei, beleértve az idézőjeles citátumokat is, az alábbi műből származnak: *Oscar Handlin* et al.: Harvard Guide to American History. Cambridge, Harvard University Press, Belknap Press, 1954, 24–25.
6. *Herbert B. Adams*: In History Past Politics? Johns Hopkins University Studies 13 (1895), 67–81; *Harry E. Barnes*: A History of Historical Writing. 2. javított kiadás, New York, Dover Publications, 1962, 4–10. fejezet; *Arthur Marwick*: The Nature of History. London, Macmillan, 1976, 2. fejezet.
7. *Richard Hofstadter*: History and Sociology in the United States. In Sociology and History: Methods. Ed. Seymour M. Lipset – Richard Hofstadter, New York, Basic Books, 1968, 8.
8. *G.R. Elton*: The Practice of History. Glasgow, Collins, Fontana, 1969, 23, 39, 40, 41, 43, 55. A társadalomtudományoknak a tradicionális történetíráson belüli szerepét gondolatgazdagon értékeli, *Richard Hofstadter*: History and the Social Sciences. In: The Varieties of History. Ed. *Fritz Stern*. New York, Meridian Books, 1956; Handlin, Harvard Guide; *John Higham*: Writing American History: Essays in Modern Scholarship. Bloomington, Indiana University Press, 1970. Különösen az első fejezet; és *Oscar Handlin*: Truth in History. Cambridge, Harvard University Press, Belknap Press, 1979.
- 8/a *Hans Zeisel*: Statistics as Legal Evidence. International Encyclopedia of the Social Sciences. New York, Macmillan, 1968, vol. 15, 247.
9. *Albert Fishlow*: Antebellum Interregional Trade Reconsidered. American Economic Review, 54 (1964. május), 352–64. és a függelék. Természetesen az érzékenységi analízis gyakran azt bizonyítja, hogy a becsült paraméterek apró változásai is radikálisan módosíthatnak az értelmezésen. Vö. *Clayne L. Pope*: The Impact of the Ante-Bellum Tariff on Income Distribution. New York, Arno Press, 1975.
10. *Handlin*: Truth in History, különösen a 10. fejezet; *J.H. Hexter*: History: The Rhetoric of History. International Encyclopedia of the Social Sciences 6. New York, Macmillan, 1968, 368–94; *Elton*: Practice of History, különösen 20–24, 36–56.
11. *Elton*: Practice of History, 46–47.
12. Ld. *Arthur J. Taylor*, ed.: The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution. London, Methuen, 1975, a vita 1975-ig tartó áttekintéséhez és értékeléséhez.
13. A mostani és a következő két bekezdésben foglaltak döntően az alábbi két tanulmányon alapulnak; *J. Morgan Kousser*: Quantitative Social-Scientific History. In: The Past, Before Us: Contemporary Historical Writing. Ed. *Michael Kammen*. Ithaca, Cornell University Press, 1980, különösen 448–51.

14. *Carey B. Joynt – Nicholas Rescher: The Problem of Uniqueness in History. History and Theory, 1, 1961, 150–62.*
15. *Oscar Handlin: The Capacity of Quantitative History. Perspectives in American History, 9, 1975, 7–26. Különösen 13; Frances A. Kemble: Journal of a Residence on a Georgian Plantation. Ed. és bevezette: John A. Scott. New York, Knopf, 1961, 95.*
16. *Moses I. Finley: Progress' in Historiography. Daedalus, 106, Summer 1977, 125–42; Keith Thomas: The Changing Family. Times Literary Supplement, 1977. okt. 21, 1226–27; Christopher Hill: Sex, Marriage and the Family in England. Economic History Review, 31, 1978, 450–63; Alan Macfarlane: Review of The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800 by Lawrence Stone, History and Theory 18, 1979, 103–26.*
17. *Handlin: Harvard Guide, 23–25; vö. Harold J. Berman: Legal Reasoning. International Encyclopedia of the Social Sciences. New York, Macmillan, 1968, 9. köt. 197–204. Az itt érintett kérdések némelyikének bővebb tárgyalásához ld. Robert W. Fogel: Circumstantial Evidence in 'Scientific' and Traditional History. In Philosophy of History and Contemporary Historiography. Ed. William H. Dray et al. Ottawa, Ottawa University Press, 1982, 61–112.*
18. Idézi *Thomas Kuhn: A tudományos forradalmak szerkezete. Bp. 1984, 202.*
19. Peter Laslett-el folytatott személyes beszélgetés, 1979. augusztus. Nagy európai kliometrikus együttműködések példáiként szólhatunk a skót történeti demográfiai programokról Edinburgh-ben és Aberdeen-ben, az uppsalai svéd családtörténeti project-ről: a történelem matematikai tanulmányozásának intézetei Moszkvában és Tallinban, a német történeti demográfiai project a berlini Freie Universität-en, a tengeri történeti project Angliában, az egy falu antropológiai rekonstrukciója Essex-ben a középkortól a modern korig, a francia írás-olvasás elterjedésére vonatkozó project a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-ban és a szintén általa támogatott, a firenzei catasto kutatási project-je. A nagy kliometrikus együttműködések Észak-Amerika-i példái között említendőek a St. Mary's City Commission koloniális történeti programja Annapolisban, a University of Pennsylvania-n a termékenység amerikai visszaesésében közelehető gazdasági tényezőkkel foglalkozó kutatási program, a Philadelphia Social History Project, a European Fertility Project a Princeton-i egyetemen, a Harvard-Brown-Chicago project a középkori firenzei hagyatékokról, a Programme de recherche en demographie historique Quebec-ben, a Center for Research on Social Organization a Michigan-i egyetemen, a chicogo-i Newberry Family and Community History Center, a mormon történeti demográfiai project a University of Utah-on, a post-kolumbián népesség változásokkal foglalkozó program Mexikóban és e kérdés vizsgálata más Latin-Amerika-i régiók tekintetében a University of California-n, Berkeley-ben, valamint a közös Berkeley-Cambridge-Harvard vállalkozás a történeti társadalomstruktúrák szimulációira. Hozzá kell azonban tenni, hogy a fenti lista távolról sem teljes.
20. A vizsályt az is szítja, hogy a kliometrikus kutatás nagy ösztöndíjakban részesül. Ld. a Parker és Haskell vitát a New York Review, 1975. december 11-i számában, 61.
21. Amikor Genovese analógiát állapít meg a rabszolgamesterek ellenállása és a 18.

- századi francia és brit kézművesek forradalmi ténykedései között. Vö. *Eugene D. Genovese*: Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made. New York, Pantheon, 1974. 50.
22. *Jerome M. Clubb* – *Allan G. Bogue*: History, Quantification and the Social Sciences. *American Behavioral Scientist*, 21 (1977), 180.
  23. *David S. Landes*: On Avoiding Babel. *Journal of Economic History*, 38 (1978), 4; *Edward C. Kirkland*: ismertetés a Robert W. Fogel által írt *Railroads and American Economic Growth* c. könyvről. *American Historical Review*, 72, (1967), 1494.
  24. *Thomas C. Cochran*: Economic History, Old and New. *American Historical Review*, 74 (1964); *Charlotte Erikson*: Quantitative History. Uo. 80 (1975), 351–65; *Herbert G. Gutman*: The Black Family in Slavery and Freedom, 1750–1925. New York, Pantheon Books, 1976; *Oscar Handlin*: The Capacity of Quantitative History; *Thomas L. Haskell*: The True and Tragical History of 'Time on the Cross'. *New York Review*, 1975. október 2, 33–38; *Uő*: Funds for Clío: Thomas L. Haskell Replies, Uo. 1975. december 11. 61; *Jack H. Hexter*: Some American Observations. *Journal of Contemporary History*, 2, (1967), 5–23; *Higham*: Writing American history; *William N. Parker*: Funds for
  25. Ephim Fogel professzornak (Cornell University) tartozom köszönettel azért a segítségért, melyet e tanulmány anyagának a kifejtésére vonatkozó tanácsaival nyújtott.